

ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СКОЄННЯ ЗЛОЧИНІВ ПІРАТСТВА: ВІД НАЦІОНАЛЬНОЇ ДО МІЖНАРОДНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Злочини, що зашкоджують інтересам більш ніж однієї держави, завжди були відомими людству, однак кількість та поширення їхнього скоєння ніколи не зростали так швидко, як у ХХ сторіччі. Тероризм, торгівля наркотиками, работоргівля — це далеко неповний перелік так званих кримінальних злочинів міжнародного характеру, що утворюють окрему групу міжнародних правопорушень. Останніми роками, як не дивно, особливого значення у цій групі набуло піратство. Цей злочин, який нібито відійшов до минулого із середньовічними корсарами, зараз, на початку ХХІ сторіччя, набув такого міжнародного резонансу, що примусив Раду Безпеки ООН особисто втрутитися у ситуацію.

Надзвичайно гострою наразі є проблема сомалійського піратства, боротьбі із яким присвячено увагу цілої низки держав та міжнародних організацій. Однак, незважаючи на активний пошук рішення цього питання, піратство залишається вкрай небезпечним злочином, що завдає величезних збитків як світовій економіці, так і людству в цілому. Наприклад, тільки у 2011 р. пірати Сомалі завдали збитків світовій економіці на 6,6–6,9 млрд доларів, ними було скоєно 237 нападів на судна, з яких вдалося захопити 28, наприкінці року у їхньому полоні знаходилося близько 200 осіб. Ці факти тим більше вражають, що за статистикою акти сомалійського піратства складають тільки 40 % від загальної щорічної кількості злочинів піратства [1, 1], тобто наявною є тенденція до зростання та розповсюдження цього вкрай небезпечного протиправного діяння по всьому світові.

Проблемі піратства останнім часом присвячено багато наукових праць. У більшості з них автори визнають та наголошують на комплексному характері цього питання, яке не можливо вирішити тільки завдяки правовим, технічним чи політичним заходам. Виключно система узгоджених дій щодо покращення економічної та політичної ситуації в Сомалі у поєднанні із заходами правового та технічного характеру в боротьбі із піратами може надати бажаного ефекту. Звісно, що значну роль у ній має відігравати саме юридичний складник. Та, на жаль, саме у правовому регулюванні заходів боротьби із піратством приховано багато проблем: від недосконалого міжнародно-правового визначення піратства до невизнання піратства у якості кримінального злочину в деяких країнах. Однак, мабуть, однією з головних є проблема непритягнення до відповідальності винних у скоєнні піратства осіб. Адже, за оцінками експертів, до 90 % сомалійських піратів, яких захоплено на місці злочину, залишають на волі [2]. Причинами цього негативного явища є, з одного боку, юридична та практична неспроможність держави Сомалі засудити та наказати їх, а, з іншого, — небажання інших держав скористатися правом застосування щодо піратів власної кримінальної юрисдикції, яким вони володіють згідно із принципом

універсальної юрисдикції. Саме дослідження цього аспекту міжнародно-правового регулювання боротьби із піратством являє собою мету нашого дослідження.

«Юрисдикція» — це один з найуживаніших юридичних термінів. Однак у правовій науці дотепер немає єдиної концепції, яка б пояснювала сутність цього терміна. Під юрисдикцією розуміють як окремі повноваження органів державної влади щодо розгляду спорів, так і найширші властивості державної влади, що іноді урівнюють із суверенітетом держави. Немає єдиної думки й щодо різновидів юрисдикції. Така ситуація спричинює суттєвий інтерес у науковому дослідженні цих питань. Існує значна кількість робіт, яких присвячено вивченню різноманітних аспектів національної цивільної, адміністративної та кримінальної юрисдикції. Менше досліджено питання національної екстра-територіальної та міжнародної юрисдикції. Зокрема, останнім часом свої праці цій темі присвятили Ю. В. Боброва, Н. В. Дрьоміна, Г. О. Корольов, А. М. Лавлінська, І. І. Лукашук, Ю. С. Ромашов, Д. В. Фетищев, О. С. Черніченко та інші. Однак поглиблених досліджень, які б стосувалися питань реалізації універсальної та міжнародної юрисдикції у зв'язку із піратством, майже не існує. Разом із цим саме ці питання наразі становлять суттєвий науковий інтерес, адже міжнародна спільнота знаходиться зараз у пошуку найбільш ефективного рішення проблеми притягнення до відповідальності винних у скоєнні злочинів піратства осіб. Зокрема, ці питання розглянуто в останніх докладах Генерального секретаря ООН та резолюціях Ради Безпеки ООН, присвячених ситуації у Сомалі та боротьбі із піратством.

Як ми вже зазначали, чітко-визначеної дефініції терміна «юрисдикція» немає, однак, у більшості випадків під нею розуміють «встановлену нормами права сукупність повноважень органів державної влади, місцевого самоврядування, інших суб'єктів права розглядати та вирішувати правові спори, справи про правопорушення, встановлювати факти, надавати правові оцінки, застосовувати санкції» [3, 981]. У більш вузькому значенні юрисдикція дорівнює здійснюванню правосуддя, а також іншій діяльності державних органів щодо розглядання спорів, справ про правопорушення та застосовування санкцій [4, 696].

Як здається, такі визначення юрисдикції є дещо узагальненими та описовими, що не розкривають сутності та не передають повного змісту зазначеного поняття. У цьому зв'язку вважаємо більш влучною дефініцію О. С. Черніченко, що розуміє під юрисдикцією можливість, яку має держава, враховуючи її міжнародно-правові зобов'язання, забезпечити реалізацію свого права через погрозу застосувати або застосування правового примусу [5, 8]. Наведене визначення стосується саме державної юрисдикції, однак, на нашу думку, за аналогією його може бути поширено й на інших суб'єктів права, зокрема, на суб'єктів міжнародного права.

У науковій літературі можна зустріти багато різновидів юрисдикції. Критеріями класифікації виступають об'єм, сфера, потенційна можливість реалізації, призначення та територія, на яку вона поширюється. Саме останній критерій є підставою розподілу державної юрисдикції на територіальну та екстра-

територіальну. Під територіальною юрисдикцією розуміють ту юрисдикцію держави, яку вона здійснює у межах своєї території. Враховуючи наявність концепції умовної державної території, до якої відносять, зокрема, морські судна, дехто виокремлює так звану квазітериторіальну юрисдикцію держави. Щодо екстратериторіальної юрисдикції держави, то вона полягає у можливості держави реалізувати свої права за межами державної території у випадках скоєння правопорушення її громадянином, чи проти її громадянина, чи проти її безпеки.

На наш погляд, окремим випадком екстратериторіальної юрисдикції держави є так звана універсальна юрисдикція, що надає державі можливість реалізувати своє право, наприклад, для припинення злочину та притягнення до відповідальності за його скоєння, за межами власної території навіть у тому випадку, коли таке правопорушення не стосується її громадян та безпосередньо не зачіпає її життєво важливих інтересів. Для встановлення універсальної юрисдикції, зважаючи на її виключний характер, як правило, необхідно підписати міжнародний договір. Класичним прикладом універсальної юрисдикції є право держав притягувати до кримінальної відповідальності осіб, винних у скоєнні злочинів піратства, навіть за умови, коли такі злочини мають місце у відкритому морі. Більш детально питання реалізації універсальної юрисдикції держав щодо піратства буде розглянуто пізніше.

Нарешті, можна казати про класифікацію юрисдикції за суб'єктами, що її здійснюють. Проводячи таку класифікацію у контексті міжнародного права, виокремлюємо юрисдикцію держав, міжнародних організацій, міжнародних судових органів тощо. Ця класифікація не є вичерпною чи остаточною, зважаючи на дискусійний характер питання щодо суб'єктів міжнародного права. Однак, як здається, наразі можна казати про два основні різновиди юрисдикції, що конкурують на міжнародному рівні, — про державну або національну та міжнародну юрисдикції.

Саме у контексті цих різновидів юрисдикції буде здійснено подальший аналіз питання реалізації кримінальної відповідальності за скоєння злочинів піратства.

Як вже зазначалося, піратство визнано кримінальним злочином міжнародного характеру. Це свідчить про ту значну шкоду, що завдає піратство як інтересам окремих фізичних, юридичних осіб, держав, так і міжнародному співтовариству у цілому. Саме ця його характеристика призвела до формування принципу універсальної юрисдикції, що по суті є розширенням державної юрисдикції. Сформування такого підходу до відповідальності за піратство мало за мету гарантувати найбільш ефективну боротьбу із цим міжнародним лихом, адже надало право будь-якій державі притягнути особу, винну у скоєнні піратства, до кримінальної відповідальності за своїм правом. Однак, і це неодноразово підкреслювали у літературі останнім часом, «принцип, що було задумано у якості гарантії невідворотності покарання, на практиці є інструментом, що дозволяє державі уникнути виконання своїх міжнародних та внутрішньодержавних зобов'язань» [6, 49].

Справа у тому, що формулювання цього принципу у Конвенції ООН з морського права 1982 р. не утворює з нього міжнародного обов'язку держави. Згідно зі ст. 105 конвенції — це тільки право. Так, держава — учасниця «у відкритому морі чи у будь-якому іншому місці поза юрисдикцією будь-якої держави може захопити піратське судно чи піратський літальний апарат чи судно, або судно, якого захоплено завдяки піратським діям, що перебуває під владою піратів, заарештувати осіб, які перебувають на цьому судні чи повітряному апараті, та захопити майно, яке знаходиться на ньому» [7]. У подальшому осіб, звинувачених у піратстві, можуть доправити на територію держави-прапора судна, що здійснило їхнє затримання, із метою притягнення до кримінальної відповідальності. «Судові установи тієї держави, яка здійснила таке затримання, можуть виносити постанови про накладання покарань та визначати, яких заходів повинно бути вжито по відношенню до таких суден, літальних суден чи майна, не порушуючи прав сумлінних третіх осіб» [7].

Саме це прогресивне, на перший погляд, положення конвенції й призвело до майже тотальної некараності піратів, як біля узбережжя Сомалі, так і в інших частинах світу. Держави, що навіть затримують піратські судна та піратів, залишають останніх на волі через неможливість чи небажання перевезити їх на свою територію з метою притягнення до кримінальної відповідальності.

Причин цьому декілька. По-перше, не всі країни світу мають зараз ефективне законодавство, яке б встановлювало кримінальну відповідальність за піратство. Наприклад, у 2011 р. на Мальдівах перебували 34 особи, підозрювані у скоєнні піратства, однак держава вимушена була здійснити їхню репатріацію до Сомалі через відсутність закону про піратство [8]. По-друге, багато країн не бажає здійснювати правосуддя над піратами через значні витрати на їхнє транспортування, утримання, подальше виконання вироку. Суттєвою проблемою у цьому аспекті є також забезпечення суду протягом процесу необхідними доказами та свідченнями очевидців. Нехтувати цими аспектами належного судового процесу не можна, адже це невідворотно викликає питання щодо дотримання прав та свобод людини та часто спричинює протести та втручання правозахисних організацій. По-третє, і це особливо стосується розвинутих країн, держави не бажають доправляти піратів на свою територію та засуджувати їх через побоювання подальших звернень з їхнього боку, після відбуття покарання, про отримання статусу біженця у такій державі.

Усі ці та деякі інші підстави спричинюють ситуацію, коли держави замість того, щоб користуватися своїм правом універсальної юрисдикції щодо піратів, у будь-якій спосіб уникають його здійснення. Достатньо згадати резонансний випадок із російським танкером «Московський університет», який після захоплення його піратами у 2010 р. був звільнений російським військовим кораблем. Однак російське військово-морське командування відмовилося від транспортування піратів, винних у скоєнні цього злочину, на територію Росії. Їх було залишено у відкритому морі на відстані 300 миль від берегу, після чого зв'язок із ними урвався, що, на думку місцевої влади, означало їхню загибель. Росія пояснила свої дії посланнями на недосконале міжнародно-правове регу-

лювання, яке нібито не надає процесуальних можливостей притягнення до відповідальності за скоєння злочинів піратства, а також неможливістю встановити громадянство затриманих [9]. Ці аргументи, зрештою, видаються недостатньо переконливими. На наш погляд, вони маскують просте небажання Росії реалізувати власну кримінальну юрисдикцію щодо затриманих.

Звісно, що такий підхід до питання про затримання та притягнення до відповідальності піратів з боку Росії та інших держав світу не сприяє утворенню ефективного режиму протидії цьому різновиду злочинності. Більш того, він певним чином порушує зобов'язання держав — учасниць Конвенції ООН з морського права, що міститься у ст. 100 «Обов'язок держав співпрацювати у боротьбі із піратством». Згідно із нею, усі держави співпрацюють у максимально можливій мірі задля придушення піратства у відкритому морі чи будь-якому іншому місці за межами юрисдикції будь-якої держави [7]. Однак вираз «співпрацюють у максимально можливій мірі», вочевидь, має оціночний характер та не дозволяє конкретизувати ті дії, до яких повинні вдаватися держави, реалізуючи свій обов'язок протидіяти піратству.

Крім того, доводи, яких наведено вище, дійсно частково виправдовують небажання держав приймати на себе відповідальність щодо засудження піратів. У першу чергу, це має бути обов'язком держави-громадянства злочинців. Однак, на жаль, ситуація, що склалася у Сомалі, майже унеможливує притягнення там до відповідальності осіб, винних у скоєнні та організації актів піратства. Серед фактів, що спричиняють такий стан справ, — відсутність контролю над більшою частиною країни з боку міжнародновизнаної сомалійської влади — Перехідного Федерального Уряду (якщо у майже незалежних регіонах — Пунтленді та Сомаліленді — здійснення правосуддя ще відбувається, то у південно-центральних районах, які контролюють сепаратистські воєнізовані угруповання, це практично неможливо), недостатня кількість приміщень судів та професійних суддів, недостатня кількість тюрем для відбування покарання, недосконалість кримінального законодавства окремих регіонів країни та інші. Усю складність внутрішньої ситуації у Сомалі достатньо детально змальовано у Докладі Генерального секретаря ООН про процедури утворення спеціалізованих сомалійських судів у справах про піратство від 15 червня 2011 р. S/2011/360 [8].

За таких обставин міжнародне співтовариство вимушено шукати альтернативні рішення цієї загальної проблеми. Одним із них стало укладення договорів із низкою східноафриканських країн, як-от Кенія, Сейшельські Острови та інші, про передачу підозрюваних у піратстві осіб для проведення суду над ними. Однак у 2011 р. Кенія та Сейшели, з якими вже було укладено відповідні договори, відмовилися від їх виконання через перевантаженість судової системи та обмежену можливість пенітенціарної системи щодо виконання вироків.

На нашу думку, ці факти ілюструють фактичну неспроможність такої боротьби із піратством, коли засудження та притягнення до відповідальності злочинців є справою окремих країн, що іноді не можуть або ж не бажають застосовувати свою національну кримінальну юрисдикцію. За таких умов аль-

тернативою може бути застосування до винних у піратстві міжнародної юрисдикції.

Саме на реалізацію цієї думки Росія та деякі інші країни запропонували утворити міжнародний трибунал із піратства на зразок Міжнародного кримінального суду у Гаазі або міжнародних трибуналів *ad hoc*. Більшість країн — членів ООН поки що не підтримують цю пропозицію, однак відсутність ефективного вирішення проблеми кримінальної відповідальності сомалійських піратів не дозволяє відкинути її остаточно. Зупинимося на перевагах та вадах цієї ідеї.

Утворення міжнародного трибуналу із піратства автоматично вирішує питання підсудності осіб, винних у скоєнні цього злочину. Уявляється, що у випадку заснування постійного міжнародного судового органу може бути застосовано принцип, керуючись яким, працює Міжнародний кримінальний суд, тобто принцип компліментарності. Він означає, зокрема, що суд може застосувати власну юрисдикцію у тому випадку, коли держава, що затримала злочинця, з якоїсь причини не бажає чи не має можливості притягти його до відповідальності згідно із власним законодавством. Крім того, буде вирішено питання колізії національних юрисдикцій, що часто виникає у випадку затримання піратського судна у відкритому морі. Однак, враховуючи, що проблема притягнення до відповідальності піратів є особливо гострою саме у Сомалі (у інших регіонах світу держави більш-менш результативно борються із цими злочинами), більш вірогідним є утворення саме міжнародного трибуналу *ad hoc*, який би протягом певного періоду мав виключну юрисдикцію щодо притягнення до відповідальності піратів, які діють на території чи поблизу території Сомалі.

Ще однією перевагою утворення таких судів є застосування більш довершених правових актів, які б дозволяли притягати до відповідальності не тільки безпосередніх виконавців злочинів піратства, але й їхніх організаторів, так званих «великих риб», яких майже не можливо притягнути до відповідальності за нормами тих недосконалих та застарілих кримінальних законів, що діють зараз у Сомалі та сусідніх країнах.

Незважаючи на наявні переваги, проти ідеї утворення міжнародного трибуналу із піратства висувують також багато заперечень. Серед них основним є велика вартість реалізації такого проекту. Разом із цим, поки що не має конкретних досліджень, які б дозволили вирахувати розмір витрат на створення та забезпечення діяльності такого суду. За оцінкою експертів, реалізація альтернативних проектів, наприклад, утворення екстратериторіального суду Сомалі із піратства, також обійдеться недешево — близька 100 млн доларів [10].

Ще однією вадою функціонування таких судів називають так би мовити невелику «продуктивність» їхньої роботи та довгостроковість судових процесів, хоча ці недоліки, на наш погляд, можна було усунути завдяки ефективним організаційним рішенням.

Крім того, зауважують, що утворення міжнародного трибуналу із піратства є можливим тільки у середньостроковій чи довгостроковій перспективі, адже це питання підписання та ратифікації установчого міжнародного договору, що

може зайняти кілька років. Проблема ж притягнення до відповідальності за скоєння злочинів піратства потребує негайного розв'язання.

Це — невичерпний перелік аргументів проти утворення міжнародного трибуналу з піратства. Вони є слухними, однак альтернативним проектам, що зараз розглядаються в ООН, є властивими майже ті ж самі недоліки, що й проекту створення міжнародного судового органу. За таких умов не можна остаточно відкидати можливість його заснування. Це б стало наступним кроком до формування так званої міжнародної кримінальної юстиції та ще одним вагомим аргументом на користь існування міжнародного кримінального права.

Література

1. Suppressing Maritime Piracy: Exploring the Options in International Law. Workshop Report by: Elizabeth Andersen, Benjamin Brockman-Hawe, Patricia Goff [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.asil.org/files/suppressing-maritime-piracy.pdf>. — 26 с.
2. Шестаков Е. «Веселый Роджер» победил НАТО // Российская газета. — 2012. — 19 янв. С. 1.
3. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемпученка. — К. : Юрид. думка, 2007. — 992 с.
4. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. — М. : Инфра-М, 2004. — 704 с.
5. Ромашев Ю. С. Юрисдикция государств в правоохранительной сфере : монография / Ю. С. Ромашев, Д. В. Фетищев. — М. : Науч. кл., 2009. — 48 с.
6. Лавлинская А. Н. Универсальная юрисдикция и принцип «aut dedere aut judicare» в международной борьбе с морским пиратством // Евразийский юридический журнал. — 2011. — № 32. — С. 46–50.
7. Конвенция Организации Объединенных Наций по морскому праву 1982 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid>.
8. Доклад Генерального секретаря ООН о процедурах создания специализированных сомалийских судов по делам о пиратстве от 15 июня 2011 г. S/2011/360 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11>.
9. Минобороны: пираты отпущены из-за несовершенства международной правовой базы [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.vesti.ru/doc.html?id=357831>.
10. UK House of Commons Issues Piracy Report, Eyes Private Security Guards on Board, Local Prosecutions in East Africa (Part II) [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://piracy-law.com/2012/01/21/uk-house-of-commons>.

Анотація

Нигреєва О. О. Притягнення до відповідальності за скоєння злочинів піратства: від національної до міжнародної юрисдикції. — Стаття.

У статті розглянуто деякі аспекти притягнення до відповідальності винних у скоєнні злочинів піратства осіб. Особливу увагу сконцентровано на проблемі боротьби із піратством біля узбережжя Сомалі. У контексті затримання та засудження піратів досліджено питання національної та міжнародної кримінальної юрисдикції, проаналізовано проблеми застосування до піратства принципу універсальної юрисдикції держав.

Ключові слова: піратство, національна юрисдикція, принцип універсальної юрисдикції, міжнародна юрисдикція.

Аннотация

Нигреева А. А. Привлечение к ответственности за совершение преступлений пиратства: от национальной к международной юрисдикции. — Статья.

В статье рассмотрены некоторые аспекты привлечения к ответственности виновных в совершении преступлений пиратства лиц. Основное внимание сконцентрировано на проблеме борьбы с

пиратством около побережья Сомали. В контексте задержания и осуждения пиратов исследованы вопросы национальной и международной уголовной юрисдикции, проанализированы проблемы применения к пиратству принципа универсальной юрисдикции государств.

Ключевые слова: пиратство, национальная юрисдикция, принцип универсальной юрисдикции, международная юрисдикция.

Summary

Nigreieva O.O. Bringing to Responsibility for Piracy Crimes Committing: from National to International Jurisdiction. Article.

In the article some aspects of bringing to responsibility of persons guilty of piracy crimes committing are considered. The main attention is paid to the problem of piracy suppression at the cost of Somali. In the context of pirates' detention and conviction the issues of national and international penal jurisdiction were studied, the problems of application of universal jurisdiction principle for piracy were analyzed.

Keywords: piracy, national jurisdiction, universal jurisdiction principle, international jurisdiction.

УДК 343.12.001.361

Л. В. Мединська

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОСТІ ПРАВ СТОРІН У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Забезпечення реальної процесуальної активності учасників судового процесу можливе лише через використання ними закріплених у законі прав. Зобов'язати учасника судового розгляду реалізувати свої права не може ніхто. Але незалежно від використання процесуальних прав, виконання завдань, які стоять перед кожною із сторін процесу, та процесуального становища учасників судового розгляду не менш важливим є порядок забезпечення цих прав, тобто створення всіх необхідних умов для реальної їх реалізації та дотримання рівності сторін у судочинстві. У зв'язку з цим актуальним є аналіз прав сторони обвинувачення та сторони захисту у судовому процесі, реалізація яких виражається свободою сторін та впливає на змагання позицій у суді та забезпечує рівність прав у судочинстві.

Наведеним обумовлена мета дослідження, яка полягає у визначенні та обґрунтуванні критеріїв поділу прав сторін судового процесу у кримінальних справах на диспозитивні та диспозитивно-змагальні.

Закріплені у законі процесуальні права сторін судового процесу у кримінальних справах були предметом дослідження таких відомих науковців-процесуалістів, як Т. М. Добровольська, Л. Б. Ісмаїлова, Л. М. Лобойко, П. С. Пастухов, В. І. Шишкін та інші. Важливий внесок у дослідження даної проблематики зробили науковці цивільної та адміністративної процесуальної науки — В. Б. Авер'янов, Р. О. Куйбіда, В. К. Матвійчук. Незважаючи на це, у науці кримінального процесу відсутні дослідження критеріїв рівності процесуальних прав учасників судового процесу у кримінальних справах.